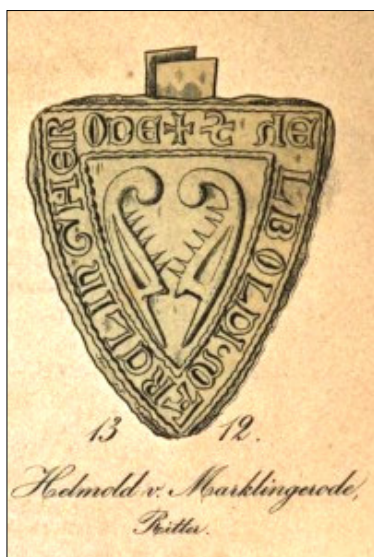

Ryszard „Galadhorn” Derdziński

O RYCERZU TOLKIENIE, CZERWONYM WILKU I PIĘKNYM LESIE

NAJDAWNIEJSZE DZIEJE NAZWISKA *TOLKIEN*

Artykuł ten powstał w listopadzie 2010 jako czwarta część studium historyczno-genealogicznego prezentowanego w odcinkach w serwisie Elendilion.pl. Jest to efekt kwerendy bibliotecznej oraz badań terenowych na terenie dawnych Prus Wschodnich, w okolicach miejscowości Tolko oraz Tołkiny (woj. warmińsko-mazurskie). Poniżej prezentujemy herb rodu Marklingerode (być może należeli do niego również Tolk/Tolkin/Tolkien), który przedstawia w polu czerwonym dwie szczęki szczupacze w słup zębami do siebie, nad hełmem dwa sępie skrzydła złożone barkami w lewo, a na nich dwie szczęki jak na tarczy.

„Był rycerz, człowiek godny i prawy (...)” – pisał Geoffrey Chaucer w XIV w., w swojej *Opowieści Rycerza*. I ja chcę opowiedzieć wam o pewnym rodzie rycerskim osiadłym w Dobrach Tolkińskich w Natangii¹, który służył swemu seniorowi, komturowi Bałgi pod chorągwią z wizerunkiem czerwonego wilka. Jednym z członków tego rodu był rycerz – a właściwie rycerzyk, bo nosił w dokumentach tytuł tzw. *edeler kneht*, a *kneht* ‘giermek’ był kimś mniejszej rangi niż *ritter* ‘rycerz’ – nazywał się Peter Tolkien von Powerschen i siedział na majątku w Kolbienen². I choć nie wiemy czy na pewno był „godny i prawy”, a także czy „Odkąd zaczął swe konne wyprawy, / Sztukę kochał rycerską i świetność, Cześć i wierność, toż dworność, szlachetność” – jak bohater chaucerowskich *Opowieści kanterberyjskich* – na pewno takie wartości były dla niego ideałem. Miał głowę rozpaloną wielkimi czynami, dążeniem do wolności, polityką... W każdym razie jego ojciec, Berthold Tolk von Powerschen (*ritter*, wasal Komtura Bałgi, zm. 1424; pisał się w XIV w. „Tolck”), pan na Powierszach, służąc

pod chorągwią bałgijską mógł spotkać wspomnianego bohatera literackiego (gdyby tamten

¹ W pierwotnym plemiennym znaczeniu tego terminu Komtura Bałgijska była częścią Warmii *sensu largo* – ten termin geograficzny pokrywał się mniej więcej z całą powstałą w XIII w. Diecezją Warmińską. Potem przyjęło się Warmię nazywać tylko terytorium dominium biskupów warmińskich (miało ono charakterystyczny kształt topora zwróconego na południowy-wschód. Tak też dziś pojmujemy się Warmię. Dlatego niektóre źródła traktują obszar na północ od granicy Warmii *sensu stricto* jako Natangię.

² W źródłach z jego epoki pisał się *Peter Tolkyn* lub *Peter Tolkynen*. Czasem jako Peter von Powersche. Tak w uroczystej przysiędze z dnia 5 maja 1440 r.:

120. 12. Edelleute aus dem Gebiete Balga. [1440, May 5]

Wir Philips von Beyseleden und **Peter Tolkynen** knechte des Balgesschen gebietes, bekennen etc. — und mit eyntrechtigem gutten willen unser aller erben geloben und vorheysen etc. — iuuehelt, vor uns, unsir erben, die nw und ouch czukumfftig sint, stete etc. — haben wir Philips und Peter vorgeant von vollenkonimender macht, eyntrecht und befelens wegen unser aller erben unser segeile laessen anhangen diesem brieffe. Gescr. und geg. im jare unsers hern vierczlienhundert und vierzig am tage der Hymmelfart unsers herren.

Również w dokumencie założycielskim Związku Pruskiego, gdzie mamy:

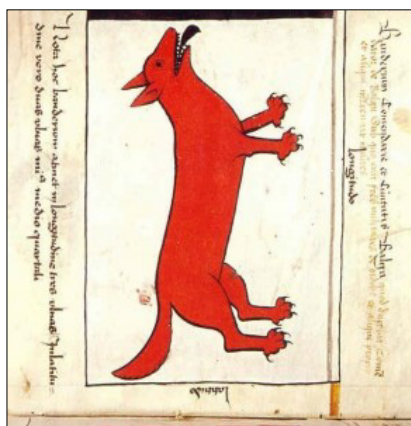
Phillips von Beyzeleiden, **Peter Tolkyn**e von erer eigenen persone aus dem Ballgischen gebytte. oraz

us dem Balgischen gebiete: Philippus von Byseleyden, **Peter von Powersche**. Kolbienen to dziś Kolwiny w gminie Barciany.

rzeczywiście żył), bo przecież Rycerz Chaucera bywał na rejsach krzyżackich w Prusach w interesującym nas okresie przełomu XIV i XV w.:

(...) Wielokroć go pierwszego sadzano
Przed innymi naczjami hen w Prusiech;
Wypraw z krzyżem na Litwie i Rusi
Nikt tak częstych nie odbył równy jemu.

(Opowieść Rycerza, tłum. i przyp. opatrzyl Przemysław Mroczkowski)

Kto śledzi tę badawczą historię na *Elendilion.pl* od samego początku – od artykułu Tadeusza A. Olszańskiego pt. „Co wiemy o przodkach J.R.R. Tolkiena (przyczynek)” i od moich artykułów „Czy Tolkienowie pochodzili z Warmii?”, „Tołkiny na Warmii gniazdem rodu Tolkienów?” i „Od Tołkinów do Tolkienów” – wie że impulsem do naszych badań były informacje z niemieckich źródeł onomastycznych o wschodniopruskim pochodzeniu nazwiska Tolkien. Najpewniej wszyscy Tolkienowie – i ci angielscy, i mniej znani amerykańscy, ale przede wszystkim niemieccy – pochodzą z jednego nadbałtyckiego obszaru dawnych Prus – wpierrw z Natangii, a potem z okolic Królewca³. Nazwisko to od XVI w. występuje w licznych formach. Oprócz pierwotnej, najdawniej występującej w źródłach formy Tolkien – pochodzącej najpewniej od XV-wiecznej formy Tolkin/Tolkyn – mamy też, podejrzwane o tzw. wtórne etymologizowanie (czyli objaśnianie obcego nazwiska na gruncie innego języka; tutaj chodzi o etymologię tzw. ludową od niem. przymiotnika *tollkühn* 'szaleńczo odważny, brawurowy', od XV-wiecznej formy średniodolnoniemieckiej *dol-kone* i średniowysokoniemieckiej *tolküene* – 'temerarius'), formy Tollkiehn, Tollkühn i liczne wartianty tych form.

Nasze badania wychodzą od słów przywoływanego w najlepszych źródłach dotyczących interesującego nas obszaru specjalisty, Maxa Mechowa (*Deutsche Familiennamen preußischer Herkunft*, str. 99):

³ Niemiecki naukowiec, prof. dr **Günther-Ulrich Tolkiehn** z Wildau (w Brandenburgii) zapytany w 2003 r. o swoją genealogię przez tołkienistę o pseudonimie Almacundo, wyjaśnia genezę i etymologię swojego nazwiska w następujący sposób (na forum *TheOneRing*). Dr Tolkiehn na własną rękę przeprowadził kwerendę biblioteczną i badania genealogiczne, mające na celu ustalenie powiązań jego rodziny z angielskimi Tolkienami. Jego ustalenia (bazujące przede wszystkim na pracy jednego z jego dawnych krewnych, pastora Heinricha Tolkiehna) są następujące: (1) Krewni Tolkiehnów żyli w Prusach Wschodnich (niem. Ostpreußen), które po 1945 r. zostały rozdzielone tak, że dziś ich część to polskie woj. warmińsko-mazurskie, a część to rosyjski Obwód Kaliningradzki. (2) Ten historyczny kraj na dawnej ziemi bałtyckich Prusów należał od pocz. XIII w. dialektalnie do obszaru dolnoniemieckiego (dialekty dolnosaskie i dolnofrankońskie, których użytkownicy byli w średniowieczu osadnikami sprowadzanymi przez Zakon Krzyżacki; od dialektu dolnoniemieckiego wyodrębnił się też język niderlandzki). Na terenie Prus Wschodnich posługiwano się też bałtyjskim językiem pruskim oraz polskimi gwarami Mazowsza. Wszystkie te warstwy językowe miały wpływ na nazewnictwo osobowe i miejscowe w Prusach Wschodnich. (3) Prof. Tolkiehn twierdzi, że według tradycji rodzinnej ich nazwisko zostało około roku 1800 zmienione z Tolkien (uczony twierdzi, że w archiwach rodzinnych są zapiski dokładnej daty i przedstawiciela rodziny, który „zniemczył” graficznie to nazwisko: **Tolkien** > **Tolkiehn**). (4) Według Tolkiehna nazwisko Tolkien jest typowe tylko dla obszaru Prus Wschodnich, bo wywodzi się z języka bałtyjskich Prusów. Wiele rodzin na tym obszarze ma nazwiska zakończone sufiksem **-ien** (np. Leptien, Monien itp.), jednak znaczenie tej końcówki nie jest do końca zbadane (wg prof. Tolkiehna). Jasna ma być natomiast pierwsza część nazwiska – **Tolk**. Ma ona – jak to już ustaliliśmy w pierwszej części naszego dziennikarskiego śledztwa – pochodzić z języka pruskiego i oznaczać 'tłumacza', osobę, która była w średniowieczu zdolna do transakcji i konwersacji w różnych językach krzyżackich Prus (która przede wszystkim znała i prutzisch/prūsiskai, i średniowiecki). (5) Dziś cała grupa nazwisk, o których mowa (od Tolkien przez różne formy do Tolkiehn), nie bardzo liczna, rozpowszechniona jest przede wszystkim w okolicach Berlina, Hamburga i innych północnoniemieckich miast, do których po II wojnie odsyłano tzw. Wypędzonych (Niemców z terenów, które Niemcy utracili po 1945 r.). (6) Prof. dr Günther-Ulrich Tolkiehn nie znalazł jednak genealogicznego łącznika między swoją rodziną, a dolno- lub górnosaksońskimi Tolkiehnami, od których wywodził się rodzina J.R.R. Tolkiena.

Tolkien, Tollkühn: pochodzą od nazwy miejscowej *Tolkynen*, później *Tolksdorf*. *Tolks* oznaczało po prusku (staroprusku) ‘tłumacz; ten, który wyjaśnia’, a zatem Tolkien to coś jakby ‘ten, który jest ze wsi Tłumaczy’.

Zweryfikowaliśmy już, że istnieją na interesującym nas obszarze dwie wsie *Tolksdorf* (dosł. ‘wieś zasadzona przez, należąca do *Tolk*’) – dziś są to *Tolkowiec* (gm. Płoskinia)⁴ oraz *Tolkin* (gm. Korsze). Do tego dochodzi wieś *Tolks* (dziś *Tolko* w gminie Bartoszyce). Mało prawdopodobne jest, że z nazwami tymi połączony jest także *Tolkemit* (dziś *Tolkmicko*)⁴. Wszystkie miejscowości leżą blisko siebie na pograniczu Natangii i Warmii, w Prusach Książęcych, które od 1525 r. były w przeważającej mierze luterańskie. Wszystkie one powstały w wiekach XIV-XV na terenie krzyżackiej komturii (komturia to okręg administracyjny) bałgijskiej⁵. *Tolksdorf* bałgijski oraz *Tolks* zostały założone z inicjatywy rycerskiego rodu *Tolke* vel *Tolkien*. Mylące jest jednak tłumaczenie Mechowa, który analizując nazwę *Tolksdorf* przekłada ją jako ‘wieś Tłumaczy’ – lepsze tłumaczenie to ‘wieś zasadzona przez (należąca do) *Tolke*’.

Poszukując w źródłach⁶ wspomnianej przez Mechowa formy *Tolkynen* odkryliśmy niesamowitą historię jednego z najciekawszych rycerskich rodów w Prusach. I o tej historii chcę teraz kilka słów powiedzieć.

Rycerze na Powierszach (niem. *Powarschen*) należą do jednej z linii rodu *Tolk*, osiadłego na tzw. *Dobrach Tolkińskich* (niem. *Tolckschen Güter*), które w XV i XVI w. obejmowały wsie w komornictwie *Rastenburg*, *Bartenstein* oraz *Preußisch Eylau*⁷. Dwaj żyjący na przełomie XV i XVI

⁴ Choć jego nazwa też najpewniej pochodzi od przydomka *Tolke* ‘tłumacz’ (< prus. *tulki* ‘ts.’). W sprawie *Tolksdorfu* na Warmii (zwanego dziś *Tolkowcem*) nie wiemy zbyt wiele. Prawdopodobnie nie należał on nigdy do omawianej tu rodziny *Tolk/Tolkin*. Ale za to znamy świetnie genezę jego nazwy oraz historię powstania. Na podstawie dokumentów z lat 1300-1301 można opisać powstanie tego *Tolksdorfu* tak: W dawnym pruskim *lauks* (określenie jednostki osadniczej z doby plemiennej pruskiej; łac. *campus*, pol. *pole*, niem. *feld*). Zwarta topograficzno-gospodarcza całość, której obszar stanowi przedmiot eksploatacji gospodarczej jej mieszkańców. Jest to osada wielodworcza. W XIV wieku termin ten zapożyczono dla osad zakładanych przez Krzyżaków o nazwie **Demyta** (potem niem. *Demuth*, dziś *Demity*), na terenach ogołoconych po powstaniu pruskim z 2 poł. XIII w., które znalazły się w Komornictwie *Mehlsack* (dziś *Pieniężno*) przedstawiciele kapituły warmińskiej z czasów biskupa Henryka Fleminga wystawiają akt lokacyjny synowi zasadzcy poprzedniej wsi na tym terenie, *Bernharda* (który zasadził wieś *Bernhardisdorf* – poprzedniczkę *Tolksdorfu*). Syn ten jest tłumaczem (śrwniem. *tolke*, łac. *interpres*) na dworze biskupa i ma na imię *Heinrich*. Do historii przechodzi jako **Heinrich Tolke**. Jego wieś nazywa się teraz nie *Bernhardsdorf*, a **Tolksdorf** (dziś *Tolkowiec* w gminie Płoskinia). Wieś powstaje na 60 łanach i otrzymuje prawo chełmińskie (jest to pierwsza wieś chełmińska w ziemi warmińskiej!), co wiąże się z wieloma korzyściami związanymi z nowym ustrojem gminnym, prawem dziedziczenia (mogą dziedziczyć też córki i boczni krewni, a nie tylko synowie, jak we wsiach na prawie pruskim), z latami wolnizny. Kim jest *Bernhard* i jego syn *Heinrich Tolke*? Należą oni do warstwy feudałów pochodzenia pruskiego (jest takich feudałów blisko 20% spośród wszystkich 100 znanych feudałów z tego okresu – reszta to Niemcy). Są to najczęściej dawni przedstawiciele arystokracji plemiennej, którzy albo za zasługi dla Kościoła warmińskiego w czasie „apostazji” (pruskiego buntu pogańskiego), albo za służbę Kościołowi na stanowisku komorników, **tłumaczy** (oprócz naszego *Heinricha Tolke* znamy też tłumacza biskupiego *Johannesa Peytane*) czy wójtów otrzymują nadania ziemskie (książka *Pollakówny*, str. 71). *Bernhard*, a potem *Heinrich* noszą imiona niemieckie, które otrzymali na chrzcie. Być może pochodzą z innych ziem (bo tacy feudałowie otrzymują najczęściej nadania ziemskie na terenach odległych od ich ziemi ojczystej). W nowej wsi mieszkają najpewniej osadnicy niemieccy. Dwór feudała znajdował się najpewniej w pobliskich *Demitach* (niem. *Demuth*). Do tego samego „pola” osadniczego (prus. *lauks*) należą też *Jarzębiec* (niem. *Schönau*) i same *Demity* (niem. *Demuth*).

⁵ Bałga nazywa się dziś *Бальга* i leży w rosyjskiej części dawnych Prus, w Okręgu *Kaliningradzkim*. Jej chorągiew, zdobytą w *Bitwie pod Grunwaldem* przez wojska polsko-litewskie opisał w XV w. *Jan Długosz*.

⁶ Jako źródła rozumiem głównie *Codex diplomaticus Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum* oraz bardzo szczegółowe opracowanie na temat szlacheckiego pruskiego rodu *Tolk* (vel *Tolkin*) z periodyku *Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Alterthumskunde* (1868). Autor artykułu tam zamieszczonego pt. „Ein Geschlecht von Harze in Deutsch-Ordenslande Preußen” uparcie próbuje wywieść niejakiego *Matthiasa Tolck* (zm. 1379) z turyńsko-saksońskiego rodu *Markelingerode*, ale dokonuje bardzo ciekawej analizy źródeł, dzięki której prezentuję tu historię właścicieli „dóbr tolkińskich”. Jeżeli nawet *Matthias Tolck*, pan na *Dobrach Tolks* i *Kirschitten* pochodził z *Turyngii* lub *Saksonii*, nazwisko *Tolkin* pojawiło się po raz pierwszy w Prusach, u *Fabiana Tolk* vel *Tolkina* („*Tolxyn*”) oraz *Petera Tolk* vel *Tolkin* („*Tolkyne*”, „*Tolkynen*”). Pomocna okazała się też praca *Aliny Naruszewicz-Duchlińskiej* pt. *Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego (1500-1772)*, *Olsztyn* 2007.

⁷ *Dobra Tolkińskie* (*Tolkscher Güter*) w początku XVI w. wyglądały tak:

- Komornictwo *Rastenburg* (*Kętrzyn*): „*Tolksdorf*” (*Tolksdorf/Tolkin*) – 30 i pół łana, „*Pleignick*” (*Plötnick/Plutniki?*) – 5 łanów
- Komornictwo *Bartenstein* (*Bartoszyce*): „*Tolks*” (*Tolks/Tolko*; dwór i wieś) – 35 łanów, „*Kl. Kirschitten*” (*Kerschitten/Kiersity?*) – 4 łany, 2 morgi

w. przedstawiciele tego rodu, kuzyni Matthias Tolk i Peter Tolk mniej więcej w tym samym czasie, w połowie XV w. modyfikują swoje nazwisko rodowe dodając do niego końcówkę *-inen* (tak jakby *-in* + końcówka l. mn. *-en*). Wtedy graficznie wygląda to tak: *Matz Tolkynen* (dokument z 1440) oraz *Peter Tolkynen* albo *Tolkynen* (dokument z 1440; patrz przypis ²), przy czym syn tego pierwszego zapisuje w jednym z dokumentów swoje nazwisko jako *Tolxyn* (tak jakby *Tolks-in*; w XV wieku w dokumentach języka średnio-wysoko-niemieckiego często /y/ zastępuje /i/ oraz późniejsze /ie/, np. *Ballgischen gebytte* to dziś *Balgischen Gebiete* ‘terytoria bałgijskie’). Poznając drzewo genealogiczne tego rodu⁸, można się łatwo domyślić, że modyfikacja nazwiska mogła powstać z prozaicznych powodów – wiele imion powtarzało się w rodzinie, nazwiska były jeszcze raczej protonazwiskami o niedoprecyzowanej formie. Dla odróżnienia jednej gałęzi Tolków od innej mogła zaistnieć potrzeba dodania końcówki odróżniającej.

Ten trend do zmieniania nazwiska jest bardzo wyraźnie widoczny w drzewie genealogicznym XV-wiecznych Tolków. Na przykład Paul Tolk, brat Petera “Tolkynena”, w dokumencie z 1450 r. podpisuje się nazwiskiem “Pewers” od nazwy majątku ojca i nazwy linii von Powarschen. Jego bratanek, Martin, syn Matthiasa, nabywszy w roku 1470 majątek w Loßainen (dziś Łężany w gminie Reszel) przyjmuje już na stałe nazwisko von Loßainen/Luzjański. Luzjańscy nosili herb identyczny jak wspomniani na początku tego tekstu Marklingerode. Jeden z jego synów zostanie biskupem warmińskim (Fabian Luzjański, 1470-1523), a drugi zostanie wojewodą chełmińskim (Jan Luzjański). Skąd polskie nazwiska i polskie sympatie? Mama była polską szlachcianką z rodu Kościelskich. Ot, potęga Polski Jagiellonów wiąże się z polonizacją tej części Prus.

W świetnym opracowaniu Aliny Naruszewicz-Duchlińskiej (patrz przypis ⁶) czytamy o licznych nazwiskach powstałych w interesującym nas okresie, które utworzono przez dodanie końcówki *-in* do przezwiska, imienia, protonazwiska itp. Możemy przyjąć za Mechowem, że forma *Tolkynen* to nazwisko od nazwy miejscowej. Zdaniem Mechowa *Tolkynen* to wczesna forma nazwy *Tolksdorf* (tu Tołkiny, dziś w gminie Korsze). W źródłach znajdujemy określenie *Tolkynen Güter* (dokument z 1456 r.) – nie jest wykluczone, że oznacza to „Dobra Tolkińskie”, które opisaliśmy w przypisie 6. Od razu przychodzi na myśl polska końcówka tworząca nazwy dzierżawcze *-in*: wtedy **Tolkin*

- Komornictwo Preußisch Eylau (dziś Bagrationowsk, po polsku Iława Pruska): „Grossitten” (?) – 5 łanów, 2 morgi, „Powarschen” (Powarschen/Powiersze) – 7 łanów, „Bartelsdorf” (?) – 1 łan łąki

Dziś są to małe miejscowości na obszarze powiatu bartoszyckiego i kętrzyńskiego (a także zapewne w Okręgu Kaliningradzkim – trzeba zidentyfikować osady „Grossitten” oraz „Bartelsdorf”). Dane pochodzą z dokumentu wystawionego przez Albrechta von Hohenzollerna dla Eberharda von Tettau, męża Anny Tolk, córki Fabiana. Dokument pochodzi z 15 października 1533 r.

⁸ Wyrysowałem je na kilku kartkach. **Matthias Tolk** („Tolck”) von Markelingerode, zm 1379 (od jego przydomka pochodzą nazwy *Tolks* i *Tolksdorf*) miał czterech synów o imionach: Matthias, Clauko (imię pochodzenia pruskiego?), Nitsche („Nickel”) i Berthold. Najstarszy jest **Matthias**, pan na „Tolcks, Spittehen, Urdappen” (wymieniany w dokumentach z lat 1379, 1390, 1400, 1404) pełnił funkcję w sądzie krajowym w Brandenburgii (1391). Jego najstarszy syn też nosi imię **Matthias** (jak dziadek i ojciec) jest panem na „Tolks, Cromargen, Plecknick” – w roku 1456 pełni funkcję kapitana w Schippenbeil (dziś Sępólno). Wpierw działa po stronie Krzyżaków, związany jest z rycerstwem komornictwa Bartenstein (Bartoszyce), potem przechodzi na stronę polskich królów. Jego synem jest **Fabian Tolk** („Tolck”, „Tolxyn”), zm. 1516, pełniący urzędy komornictwa Preußisch Eylau (1474, 1504). Podobno to dzięki niemu chrzcielne imię Fabian otrzymał przyszły biskup Warmii, Fabian Luzjański (von Losainen), biskup w latach 1512-23; „zarażony błędami luterzańskimi” (patrz opis w Wikipedii). Fabian – o ile wiemy – nie posiadał męskiego potomka. Jego córka, Anna Tolk („Tolck”) wyszła za mąż za Eberharda v. Tettau i w ten sposób Dobra Tolkińskie (patrz przypis 6) przeszły w ręce rodu Tettau.

Najmłodszy syn Matthiasa Tolk von Markelingerode to **Berthold** Tolk („Tolck”) von Powarschen (Powiersze), von Loseinen (Loßainen/Łężany) był założycielem innej linii Tolków. Miał czterech synów o imionach: Hans, Peter, Paul i Matthias. To jego synem był **Peter** przystępujący w roku 1440 do antykrzyżackiego Związku Pruskiego. Peter używał odmiany nazwiska Tolk w formie „Tolkynen”. Nie miał potomków, podobnie jak jego brat **Paul**. Siedział na majątku w Kolwinach/Kolbienen (dziś w gminie Barciany). Najstarszy syn Bertholda, **Hans**, objął majątek w Powarschen i w połowie Reddenau. Miał żonę z rodu von Prock i syna **Erharda**. Erhard nie miał męskiego potomka, jego córka pojęła za męża Achatza von Zehmen.

Najciekawsze są dzieje dzieci **Matthiasa** Tolka, pana na Powarschen (Powierszu) i Loßainen (Luzjanach, dziś Łężanach). Miał on synów Martina (Marcina) oraz Nicolausa. **Martin** Tolk (zm. 1516), burgrabia w Rößel (Reszlu) przyjął w roku 1470 nazwisko von Loßainen, po polsku Luzjański, bo nabył tamtejsze dobra (dziś jest to wieś Łężany w gminie Reszel). Związał się z królem Polskim, pojął za żonę Elżbietę Kościelską. Jego sławnym synem był biskup warmiński **Fabian** Luzjański (1470-1523), wojewoda chełmiński **Jan** Luzjański (zm. 1551), **Albrecht**, pan na Luzjanach i Moldytach (który zmarł bezpotomnie) i córka Elżbieta, której syn, **Marcin**, przejął włości luzjańsko-moldyckie (Loßainen-Molditten). W końcu XVI wieku nie ma już męskich potomków linii, którą zapoczątkował Matthias Tolk z końca XVI w. Dobra Tolkińskie dostają się w ręce innych rodzin: von Tettau-Tolks, zu Eulenburg i in.

oznaczałoby 'należący do Tolka', np. zupełnie hipotetyczne *Tolkin Dwór* 'dwór należący Tolka'. Wpływ polski nie jest taki zupełnie niemożliwy, skoro zarówno Peter „Tolkynen”, jak i Matthias (Matz) „Tolkynen” w burzliwym czasie połowy XV w. zostają poddany polskiego króla Kazimierza Jagiellończyka. Konsekwencje takiego rozwiązania dla całej naszej teorii dotyczącej pochodzenia nazwiska Tolkienów są naprawdę onieśmiałające!

Moim zdaniem można przyjąć inną, bardziej prawdopodobną teorię. Rycerze rodu Tolk modyfikują nazwisko, żeby odróżnić jedną gałąź rodu od drugiej – tym bardziej, że mieszkają blisko siebie. I tak Peter Tolk jako zwykły knecht z bocznej linii Tolków (a nie rycerz) nazywany jest (i nazywa siebie) „Małym Tolkiem; Tolkiem” dodając do nazwiska rodowego *-in*, które w onomastyce tego obszaru i tego okresu pełniło również funkcję spieszczenia (np. nazwisko Kerlin od nazwy osobowej Kerl, ta równa apelatywowi *kerl* 'chłop, chłopisko, facet'; *Nazwiska mieszkańców komornictwa lidzbarskiego*, str. 134). I tak z *Tolk* mamy *Tolkin* (w zapisie z tego czasu *Tolkyn*, choć mamy też przykład nazwiska *Tolkin* z 1413 r. – przyp. 8; od XIV w. /y/ zapisywane jest już w tym nazwisku /ie/, co potwierdzają materiały z *FamilySearch* z okolic Królewca). Matthias Tolkin i Peter Tolkin zapisali być może swoje nazwiska w formie liczby mnogiej *Tolkynen* jako przedstawiciele rodów „Tolkiców”. Jest jeszcze inna możliwość – była to już druga modyfikacja dla odróżnienia gałęzi rodu: Tolk > Tolkin > Tolkinen. W tym wypadku nazwisko należałoby do kategorii nazwiska od antroponimów (od protonazwisk), choć Mechow proponuje tu kategorię nazwiska od toponimów. Kwestia jest otwarta, a zbadanie tej sprawy na pewno ciekawe.

W przyp. 8 czytamy, że z końcem XVI w. nie było już żadnego legalnego potomka rodu Tolk, a Dobra Tolkińskie dostały się w ręce innych rodzin. Tymczasem w źródłach genealogicznych z końca XVI wieku i początku wieku XVII spotykamy w okolicach Królewca, szczególnie w okolicach miejscowości Schönwalde ('Piękny Las') bardzo wielu mieszkańców, zapewne włościan, nie szlachty, o nazwisku Tolkien. Stamtąd znamy przykłady najwcześniejszego użycia tego nazwiska w formie, jaką znamy na przykład z tradycji rodzinnej J.R.R. Tolkiena. Mając na uwagę fakt, że okolice tej miejscowości mają szczęście, bo zachowały się stamtąd księgi parafialne z lat 1671-1874⁹ można przyjąć, że nazwisko to nie było rzadkie w okolicach Królewca – trochę ponad 100 km od Dóbr Tolkińskich. Tolkienowie (z wariantami Tollkühn, Tolkiehn itp.) zdają się migrować wprawdzie w granicach luterańskich Prus Książęcych (a w kolejnych wiekach w całym Królestwie Prus i na innych obszarach niemieckich) – spotykamy ich w Altrossgarten, Sackheim, Labiau, w samych Królewcu. Formy graficzne tego nazwiska, z którymi spotykamy się w tych przekazach to: Tolckien, Tolckiehn, Tolckin, Tolckyn, Tolkien, Tolkin, Tolkihn, Tolkühn, Tollckien, Tollckiehn, Tholkin¹⁰.

W źródłach z *FamilySearch* widać, że forma Tolkien jest starsza (występuje już w XVI w.), a forma Tollkühn (jako wtórna etymologizacja i germanizacja nazwiska tak, żeby kojarzyło się z powstałym dość późno przymiotnikiem *tollkühn* 'szaleńczo odważny, brawurowy') jest częstsza później, w XIX i XX w. Przypominam, że forma Tolkien pojawia się dopiero w dobie języka nowoniemieckiego (najstarszy zapis jest chyba z XVI w. – ok. 1560 w Schönwalde chrzczony jest Hans Tolkien, który bierze ślub ok. 1584 w tej samej miejscowości; w początku XVII w. w tym samym miejscu mieszka inny Hans Tolkien, syn Crisptina, który z żoną Ursulą ma dzieci: Barbarę, Martina i jeszcze jednego potomka męskiego).

Skąd takie nazwisko w tamtej okolicy? Oprócz prawdopodobieństwa, że powstało niezależnie od naszych XV-wiecznych rycerzy bałgijskich i pochodzi z nieznanego źródła, musimy wziąć też pod uwagę dwie inne możliwości. Pierwsza związana jest z nieślubnymi dziećmi rycerzy. Pamięamy Fabiana Tolk (zm. 1516, syn Matthiasa Tolka „Matza Tolkynena”), który zapisywał też swoje nazwisko *Tolxyn*. Obejmował on w końcu XV wieku różne urzędy w Preußisch Eylau (Iławce), blisko Królewca. Jego córka, Anna Tolk wyszła za mąż za Eberharda von Tettau i w ten sposób dobra z okolic Tolks (dziś Tolko) przeszły w ręce rodu Tettau-Tolks. Może Matthias miał gdzieś na wsi lub w miasteczku nielegalnego męskiego potomka, który przybrał sobie po ojcu nazwisko: *Tolk(s)yn* > *Tolkien*? Taka sama sytuacja mogła mieć miejsce w przypadku giermka Petera Tolkynen, Tolkynen, który znany jest jako uczestnik Związku Pruskiego. To, że nikt w źródłach po nim nie dziedziczy, nie

⁹ Źródło: *Ortsfamilienbuch des Kirchspiels Heiligenwalde, Verfasser und Herausgeber*. Jest tam zapisanych około 25 tys. parafian z miejscowości: Kaimen, Schönwalde, Groß Legitten, Arnau i in. Schönwalde to dziś Ярославское/Jarosławskoje w Okręgu Kaliningradzkim. Kościół parafialny dla tej miejscowości – istniejący do dziś – znajdował się w Heiligenwalde (dziś Uszakowo również na terytorium pod administracją rosyjską).

¹⁰ Źródło: http://www.plew.info/ofb_schoenwalde.htm

znaczy że nie miał męskich potomków, którzy dalej ponieśli jego nazwisko. Mielibyśmy wówczas do czynienia z nazwiskiem od antroponimu (od nazw herbowych¹¹).

Druga możliwość wiąże się ze zdaniem Mechowa i z teorią o alternatywnej nazwie miejscowej Tolksdorfu lub Tolko – brzmiałaby ona **Tolkin*. Wtedy – co nie było rzadkie w omawianym okresie – jakiś mieszkaniec owego *Tolkina, przeniósłszy się dalej na północ, przybrałby sobie za nazwisko toponim miejsca pochodzenia. Byłaby to forma równa nazwie miejscowości.

I jeszcze jedno. Na początku artykułu sugeruję, że Tolkienowie mogli brać udział w Bitwie pod Grunwaldem. Zarówno Matthias Tolk, jak i jego bracia byli zobowiązani walczyć na wezwanie Komtura Bałgi. Oddział tej komturii był jednym z trzech, którym udało się uciec od rzezi i niewoli po klęsce grunwaldzkiej. Komturem Bałgi był wtedy (w latach 1410-1412) hrabia Friedrich von Zollern (Hohenzollern), ale jego obecność podczas bitwy jest niepewna. Czy byli na polu bitewnym Tolkienowie? Byli na pewno bałgijscy bracia zakonnicy i należący do komturii rycerze oraz rycerze-goście. Nie uda nam się chyba poznać odpowiedzi na pytanie czy na pewno stawili się tam bracia Tolkien. Na pewno być powinni... U Długosza, w opisie chorągwi Bałgi w *Banderia Prutenorum* czytamy:

Banderium comendarie et civitatis Balga, quod ducebat comendator de Balga, sub quo erant fratres militares de ordine et aliqui proprii et aliqui mercenarii milites.

Ryszard “Galadhorn” Derdziński

W następnej części naszego cyklu zajmiemy się legendami rodzinnymi przodków J.R.R. Tolkiena i postaciami legendarnego Georga von Hohenzollerna z 1529 r. oraz pewnego uciekiniera z Saksonii Elektorskiej na początku Wojny Siedmioletniej.

¹¹ „legitymował się, kto mógł znaleźć jakieś prawdziwe czy nieprawdziwe papiery; (...) dużo namnożyło się ‘dictusów’, jakby się w XVII w. powiedziało” – J. Bystroń *Nazwiska polskie*, Lwów 1927, str. 77.